

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Факультет № 6

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**з навчальної дисципліни ОК.17 «Міжнародне право»
обов'язкових компонент освітньої програми *першого* рівня вищої освіти**

(08 «Право», 081 «Право»)

за темою – Права людини у міжнародному праві

**Харків
2023 рік**

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 25.09.2023 р. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. №5

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023 р. № 8

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 (протокол від 18.08.2023 № 8).

Розробники:

1. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук К.В. Кисильова.
2. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук Д.С. Гета.

Рецензенти:

1. Декан факультету №4 ХНУВС, доктор юридичних наук, професор М.І. Марчук.
2. Доцент кафедри конституційного та муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент Г.В. Зубенко.

План лекції

1. Розвиток інституту прав людини у міжнародному праві.
2. Основні джерела міжнародного права прав людини.
3. Міжнародно-правовий захист прав людини.
4. Міжнародно-правові механізми захисту прав та свобод людини.
5. Міжнародні акти про права людини і законодавство України.

Рекомендована література:

Основна:

1. Антипенко В. Ф., Тимченко Л. Д., Беглий О. В., Радзівілл О. А. Міжнародне публічне право: підручник: у 3 т. / під ред. В. Ф. Антипенка. Київ : НАУ, 2012. Т. 1. 420 с.
2. Баймуратов М. О. Міжнародне публічне право: підручник. Київ : Фенікс; 2018. 762 с.
3. Батрименко В. І. Міжнародне право: навчальний посібник. Київ : Київський національний торговельно-економічний університет, 2012. 323 с.
4. Буткевич О. В. Історія міжнародного права : підручник. Київ: Ліра-Ка, 2018. 408 с.
5. Войціховський А.В. Міжнародне право: підручник. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.
6. Гавриленко О. А., Сироїд Т. Л., Новікова Л. В. Історія міжнародного права: хрестоматія-практикум. Харків : Видавництво ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2016. 676 с.
7. Перепьолкін С. М., Сироїд Т. Л., Філяніна Л. А. Міжнародне право: словник-довідник / під заг. ред. Т. Л. Сироїд. Харків : Юрайт, 2014. 408 с.
8. Репецький В. М., Лисик В. М., Микієвич М. М. Міжнародне публічне право: підручник / під ред. В. М. Репецького. 2-ге вид., стер. Київ : Знання, 2012. 437 с.
9. Сироїд Т. Л. Міжнародне публічне право: підручник. Одеса : Фенікс, 2018. 744 с.
10. Сироїд Т. Л., Фоміна Л. О. Міжнародний захист прав людини: навчальний посібник. Харків : Право, 2019. 310 с.

Додаткова:

1. Антипенко В. Ф., Тимченко Л. Д., Беглий О. В., Радзівілл О. А. Міжнародне публічне право: підручник: у 3 т. / під ред. В. Ф. Антипенка. Київ : НАУ, 2012. Т. 2. 348 с.
2. Короткий Т. Р., Гнатовський М. М. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права: довідник. Київ : Фенікс, 2017. 40 с.
3. Тарасов О. В. Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії: монографія. Харків : Право, 2014. 512 с.
4. Щокін Ю. В. Міжнародно-правовий звичай: проблеми теорії і практики: монографія / Національний університет «Юридична академія України імені Я. Мудрого». Харків : Право, 2012. 456 с.
5. Мицик В. В., Буроменський М. В., Гнатовський М. М. Міжнародне публічне

право: підручник / під. ред. В. В. Мицика. Харків : Право. Т. 2. Основні галузі. 2018. 624 с.

6. Сироїд Т. Л., Гавриленко О. А., Тітов Є. Б., Фоміна Л. О. Міжнародне публічне право. Міжнародний захист прав людини: посібник для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання / під ред. Т. Л. Сироїд. Харків : Право, 2018. 292 с.

1. Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

2. Про міжнародні договори: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.

3. Статут Організації Об'єднаних Націй: схвалений 26.06.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

Текст лекції

1. РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Права людини, як поняття що невідступно повинно йти поряд з розвитком людства, вперше були згадані в преамбулі французької Декларації прав людини і громадянина 1789 року. У ній проголошувалося, що: “невігластво, забуття прав людини або нехтування ними є єдиною причиною суспільних бід та зіпсованості урядів”. Таким чином було звернуто увагу на необхідність дотримання прав людини адже як вважали розробники Декларації прав людини і громадянина 1789 року, державні закони повинні відповідати принципам природного права і оскільки людина від народження має так звані природні права – то вони повинні бути закріплені в діючих нормах позитивного права. Отже можна говорити про те, що французькими просвітниками та Великою французькою революцією 1789-1794 років був наданий потужний поштовх в розвитку концепції прав людини.

Проте концепція прав людини не отримала адекватного втілення і не була закріплена шляхом створення відповідних міжнародно-правових та національно-правових механізмів захисту прав людини доти, доки людство не пережило страхіть двох війн, які пройшли в першій половині ХХ сторіччя.

Створена одразу після закінчення Великої Вітчизняної війни Організація Об'єднаних Націй проголосила у преамбулі свого статуту таке: “Ми , народи Об'єднаних Націй, переповнені рішучістю

- позбавити майбутні покоління від бід війни, що двічі в нашому житті заподіяла людству невимовне горе,

- та знову затвердити віру в основні права людини, в гідність та цінність людської особистості, в рівноправність чоловіків та жінок та в рівність прав великих та малих націй ... ”.

Подібне посилання на права людини можна вважати першими в новітній історії міжнародного права.

2. ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ПРАВ ЛЮДИНИ

Міжнародно-правові акти в галузі прав людини прийнято називати міжнародними стандартами. Цим терміном охоплюються різноманітні норми, такі, як правила міжнародних договорів, резолюції міжнародних організацій, політичні домовленості типу Гельсінського Заключного акта, документів Віденської і Копенгагенської зустрічей ОБСЄ (НБСЄ), міжнародні звичаї.

До числа основних міжнародно-правових актів в галузі прав людини належать:

- Загальна декларація прав людини 1948 року;
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року (підписаний Україною 20.03.1968 р.; ратифікований Україною 19.10.1973 р.; вступив у дію для України 3.01. 1976 р.);
- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року (відповідно 20.03.1968 р.; 19.10.1973 р.; 23.03.1976 р.);
- Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року (вступив у дію 23.03.1976 р.; Україна приєдналася 25.12.1990 р.);
- Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього 1948 року (підписана Україною 16.12.1949 р.; ратифікована Україною 22.07.1954 р.; вступила в дію для України 15.02. 1955 р.);
- Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 1966 року (підписана Україною 7.03.1966 р.; ратифікована Україною 21.01.1969 р.; вступила в дію для України 7.04.1969 р.);
- Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 року (підписана Україною 9.12.1995 р.; ратифікована Україною 17.07. 1996 р.);
- Конвенція про припинення злочину апартеїду і покарання за нього 1973 року (підписана Україною 20.02.1974 р.; ратифікована Україною 15.10.1975 р.; вступила в дію для України 18.07. 1976 р.);
- Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації у відношенні до жінок 1979 року (підписана Україною 17.07.1980 р.; ратифікована Україною 24.12.1980 р.; вступила в дію для України 3.09.1981 р.);
- Конвенція про права дитини 1989 року (підписана Україною 14.02.1990 р.; ратифікована Україною 28.02.1991 р.; вступила в дію для України 27.09.1991 р.) і ін.

Важливе місце в міжнародно-правовому масиві стандартів прав людини належить Заключному акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 року і документам, прийнятим у рамках загальноєвропейського процесу, «розрядки» міжнародної напруженості – Підсумковому документу Віденської зустрічі 1986 року представників держав-учасниць НБСЄ; Документу Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЄ 1990 року; Паризькій Хартії для нової Європи 1990 року й іншим.

Всеосяжні зусилля у сфері захисту прав і свобод людини беруть початок із Статуту ООН, де в якості однієї з основних своїх цілей Об'єднані Нації проголосили «знову затвердити віру в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості, у рівноправність чоловіків і жінок і в рівність прав великих і малих націй».

Розробка і прийняття в рамках ООН Білля про права людини, що включає Загальну декларацію прав людини 1948 року, Пакт про громадянські та політичні права з Факультативними протоколами до нього і Пакт про економічні, соціальні та культурні права, відкриті для підписання в 1966 році, ознаменували якісно новий етап у розвитку міжнародних норм з прав людини. Предметом цих міжнародних актів є не окремі права або захист особливої категорії осіб, а права всіх індивідів у всіх сферах суспільного життя.

3. КЛАСИФІКАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ АКТІВ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

Міжнародні акти про права людини можна класифікувати за різноманітними підставами. Вважається, що наведена нижче класифікація, заснована на просторовій, суб'єктно-об'єктній і предметній основах, є найбільш зручною як із теоретичної, так і з практичної позицій.

I. Міжнародні документи універсального характеру, що містять у собі:

- Міжнародний білль про права людини;
- документи, що закріплюють права людини в рішеннях міжнародних конференцій;
- міжнародні акти, що закріплюють право на самовизначення і права народів;
- акти, спрямовані на попередження дискримінації;
- акти, що закріплюють принципи правосуддя;
- акти, що регулюють права осіб, що були піддані затриманню або тюремному ув'язненню;
- акти, що регулюють права жінок;
- акти, що регулюють права дітей;
- акти, що закріплюють економічні та соціальні права;
- акти, що закріплюють права на користування досягненнями культури, інформацією, свободу асоціацій;
- акти, що регламентують захист прав людини в збройних конфліктах;
- акти, що встановлюють міжнародні військові злочини і злочини проти людства;
- акти, що регулюють заборони рабства, підневільного стану, примусової праці.

II. Документи регіонального характеру містять у собі:

- документи Ради Європи;
- документи Організації з безпеки і співробітництва в Європі;
- Документи Співдружності Незалежних Держав;
- Американську конвенцію про права людини;
- Африканську Хартію прав людини і народів.

4. МІЖНАРОДНІ ОРГАНИ ІЗ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Угоди держав, що передбачають право конкретного громадянина вимагати від своєї держави виконання міжнародно-визнаних прав і свобод, підкріплюються міжнародними механізмами, створеними в рамках різноманітних міжнародних організацій.

Конституція України (ч. 4 статті 55) говорить: «Кожний має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод у відповідні міжнародні судові установи або у відповідні міжнародні організації, членом або учасником яких є Україна». Міжнародні органи із забезпечення і захисту прав людини (далі комітети з прав людини) створюються відповідно до положень відповідних конвенцій. Комітети з прав людини складаються з експертів, які діють в особистій якості. У їхній склад входять громадяни держав, що беруть участь у договорі, які володіють високими моральними якостями і визнаною компетентністю в галузі прав людини. При цьому до складу комітету не можуть входити двоє громадян тієї самої держави. Члени комітетів обираються державами-учасниками договору (зазвичай на чотири роки) на засіданні, що спеціально скликається (як правило, Генеральним секретарем ООН).

У компетенцію міжнародних органів із захисту прав людини входить розгляд:

1) доповідей держав-учасниць договору про законодавчі, адміністративні та інші заходи, що приймаються ними для впровадження в життя зобов'язань, котрі містяться в договорі;

2) повідомлень держав-учасниць договору про те, що інша держава-учасниця не виконує своїх зобов'язань за даним договором;

3) індивідуальних петицій (скарг) від осіб, які стверджують, що якесь з їх прав, зафіксоване у відповідному договорі, було порушено, і котрі вичерпали усі внутрішньодержавні засоби правового захисту.

Правом на розгляд скарг індивідів наділені:

- Комітет з прав людини,
- Комітет з ліквідації расової дискримінації,
- Комітет проти катувань і
- деякі інші міжнародні органи.

Процедура розгляду індивідуальних петицій взагалі однакова для більшості комітетів. Отримавши повідомлення про порушення якою-небудь державою прав індивіда, передбачених у міжнародному договорі, комітет повинен переконатися:

По-перше – що це ж питання не розглядається відповідно до іншої процедури міжнародного розгляду або врегулювання;

По-друге – що особа вичерпала всі доступні внутрішні засоби правового захисту (дане правило не діє, коли застосування таких засобів невиправдано затягується).

Комітет управі визнати неприйнятним будь-яке повідомлення, що є анонімним або несумісним із положеннями договору. Визнавши петицію прийнятною, комітет повідомляє відповідній державі, яка протягом певного терміну має подати до комітету письмові пояснення, що роз'яснюють це питання і будь-які прийняті ним заходи. При цьому держава й особа, що направила скаргу, знаходяться перед Комітетом у рівних умовах.

Комітет у закритому засіданні досліджує повідомлення особи, пояснення держави і повідомляє свої міркування обом сторонам.

Рішення комітетів за індивідуальними скаргами юридично необов'язкові, проте держави виконують їх добровільно, відновлюють порушені права особистості і приводять своє законодавство і правозастосовчу практику у відповідність із міжнародно-правовими нормами. Слід зазначити, що в рамках певних міжнародно-правових угод засновуються універсальні і регіональні механізми контролю за дотриманням прав людини, що приводяться в дію відповідними міжнародними органами й організаціями.

Комітет з прав людини ООН. Комітет з прав людини ООН створений на основі резолюції Генеральної Асамблеї ООН 2200А (XXI) від 16 грудня 1966 року й у відповідності зі статтею 28 Пакту про громадянські та політичні права 1966 року і Факультативного протоколу до цього Пакту. Фактично Комітет є самостійним міжнародним органом і складається з вісімнадцяти експертів, що виступають в особистій якості. Члени Комітету обираються з громадян держав-учасниць Пакту терміном на 4 роки і можуть бути переобрані. Кворум утворює присутність дванадцяти членів Комітету, а постанови Комітету приймаються більшістю голосів присутніх членів.

Відповідно до Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року, держава-учасниця Пакту, що стає й учасницею Протоколу, визнає компетенцію Комітету приймати і розглядати повідомлення осіб, які стверджують, що якесь з їхніх прав, перерахованих у Пакті, було порушено. Отримавши повідомлення, Комітет повідомляє відповідній державі, яка протягом шести місяців має подати Комітету письмові пояснення, що роз'яснюють це питання, і повідомити про заходи, що можуть бути прийняті.

Ця процедура може мати місце лише в тому випадку, якщо громадянин доведе, що він вичерпав усі внутрішньодержавні (національні) засоби захисту своїх прав, і якщо заява не є анонімною.

Комітет з економічних, соціальних і культурних прав. Комітет з економічних, соціальних і культурних прав заснований відповідно до рішення Економічної і Соціальної Ради ООН у 1985 році. Комітет здійснює спостереження за виконанням Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року і складається з 18 експертів (працює аналогічно попередньому органу).

Комітет з ліквідації расової дискримінації. Комітет утворений відповідно до положень статті 8 Міжнародної конвенції про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 1966 року. Комітет складається з 18 експертів, які

обираються строком на чотири роки й мають високі моральні якості та неупередженість і діючих в особистій якості. Комітет регулярно розглядає:

- доповіді, що надаються державами про прийняті ними законодавчі, адміністративні й інші заходи для виконання положень Конвенції;
- заяви держав-учасниць Конвенції про те, що інша держава не виконує положень Конвенції.

Крім того, будь-яка держава-учасниця Конвенції може заявити, що вона визнає компетенцію Комітету приймати і розглядати повідомлення від окремих осіб або груп осіб, які стверджують, що вони є жертвами порушення даною державою-учасницею яких-небудь прав, викладених у Конвенції.

Комітет з ліквідації дискримінації у відношенні до жінок. Комітет з ліквідації дискримінації у відношенні до жінок створений на основі статті 17 Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації у відношенні до жінок 1979 року. Комітет складається з 23 експертів, котрі володіють високими моральними якостями і діють в особистій якості. Комітет регулярно розглядає доповіді, що надаються державами-учасницями про законодавчі, адміністративні і судові заходи для виконання положень Конвенції.

Комітет також наділений повноваженнями розглядати індивідуальні петиції.

Комітет щорічно через ЕКОСОР подає доповідь Генеральній Асамблеї ООН про свою діяльність і може вносити пропозиції і рекомендації загального характеру, засновані на вивченні доповідей та інформації, отриманої від держав-учасниць.

Комітет проти катувань. Комітет проти катувань заснований у відповідності зі статтею 17 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року. Комітет складається з десяти експертів, які володіють високими моральними якостями і визнаною компетенцією в галузі прав людини і виступають в особистій якості. Комітет вправі одержувати і розглядати повідомлення осіб, які знаходяться під його юрисдикцією, котрі стверджують, що вони є жертвами порушення положень Конвенції, або повідомлення такого роду, що надходять від їхнього імені. Комітет також наділений певними функціями із вирішення спорів між державами-учасницями Конвенції, для чого вправі створювати Погоджувальну комісію.

Комітет з прав дитини. Комітет з прав дитини заснований у відповідності зі статтею 43 Конвенції про права дитини 1989 року. Він складається з десяти експертів, які діють в особистій якості і володіють високими моральними якостями і визнаною компетенцією в галузі прав людини. Комітет регулярно розглядає доповіді надані державами-учасницями Конвенції про заходи щодо забезпечення прав дітей та інформує про це Економічну і Соціальну Раду ООН. Комітет не розглядає індивідуальні петиції.

Верховний комісар ООН з прав людини. Посада Верховного комісара з прав людини була затверджена відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН 48/141 від 20 грудня 1993 року. У основі цієї резолюції лежало рішення Всесвітньої конференції з прав людини (Відень, 1993 рік).

Відповідно до згаданої резолюції Верховний комісар з прав людини призначається Генеральним секретарем ООН і є його заступником. Він має статус «посадової особи ООН» і несе «під керівництвом і егідою Генерального секретаря основну відповідальність за діяльність Організації Об'єднаних Націй в галузі прав людини».

Фактично ж, Верховний комісар з прав людини здійснює загальне керівництво діяльністю Центру з прав людини ООН – структурного підрозділу Секретаріату ООН.

Європейський Суд з прав людини. Європейський Суд з прав людини був створений у 1959 році як основний елемент регіонального контрольного механізму із дотримання положень Європейської конвенції по захисту прав людини й основних свобод 1950 року. Штаб-квартира Суду знаходиться в Страсбурзі (Франція).

В даний час у контрольному механізмі із дотримання положень Конвенції відбулися зміни. Відповідно до Протоколу № 11 до Конвенції, що вступив у дію в листопаді 1998 року, у ньому беруть участь два органи: Комітет міністрів Ради Європи і Європейський Суд з прав людини.

Європейський Суд з прав людини є єдиним органом контролю за дотриманням державами-учасниками положень Конвенції. Суд працює на постійній основі і складається з числа суддів, що відповідають кількості держав-учасниць Конвенції. Парламентська Асамблея РЄ від кожної держави-члена РЄ обирає одного суддю. Судді засідають у Суді в особистій якості.

Кожна держава-учасниця вправі передати на розгляд Суду будь-яке порушення положень Конвенції 1950 року або протоколів до неї з боку іншого учасника.

Суд також наділений компетенцією прийняття від якоїсь особи, групи осіб або неурядової організації заяв про порушення будь-якою із держав-учасниць прав, закріплених у Конвенції і протоколах до неї. При цьому заявники повинні додержатися певних процедурних вимог. Держави-учасниці зобов'язані жодним чином не перешкоджати реалізації цього права.

Суд розглядає подані йому справи в комітетах, що складаються з трьох суддів, у палатах – із сімох суддів і у Великій палаті – із 17 суддів. Суд на прохання Комітету міністрів РЄ може давати консультативні висновки із правових питань, що стосуються тлумачення Конвенції 1950 року і протоколів до неї. Витрати Суду оплачуються Радою Європи.

Комісія з прав людини. Комісія з прав людини створена відповідно до Статуту Співдружності Незалежних Держав 1993 року і Положення про цю комісію 1993 року (Україна не входить у цю комісію).

Комісія розглядає письмові повідомлення держав-членів СНД про порушення прав людини. Вона також управі розглядати індивідуальні петиції (див. також Конвенцію Співдружності Незалежних Держав про права й основні свободи людини 1995 року).

Контрольні механізми в рамках ОБСЄ. У рамках ОБСЄ також є певні механізми контролю за дотриманням прав людини (з огляду на те, що членами цієї організації є як європейські держави, так і держави Середньої Азії

(республіки колишнього СРСР), ці механізми набувають міжрегіонального характеру).

Так, будь-яка держава-член ОБОЄ вправі запросити в іншого члена організації інформацію з конкретного порушення прав людини. Причому відповідь на такий запит повинна бути відправлена не пізніше 10 днів із дня одержання запиту.

На прохання держави-члена ОБСЄ можуть також створюватися комісії експертів для розгляду певних питань і можливого сприяння у вирішенні проблем із прав людини на її території.

Керівна рада ОБСЄ, що складається з міністрів закордонних справ держав-членів організації, бере участь у вирішенні спірних питань з проблеми прав людини.

У 1992 році в рамках організації була заснована посада Верховного комісара у справах національних меншин ОБСЄ. Ця міжнародна посадова особа виступає в якості омбудсмена, що відстоює права національних меншин, а також займається розслідуванням окремих випадків порушення прав людини. Крім цього, у його функції входить виявлення ситуацій міжетнічної напруженості, що можуть створювати загрозу для миру, безпеки або відносин між державами-членами ОБСЄ, і сприяння їхньому якнайшвидшому врегулюванню.

5. МІЖНАРОДНІ АКТИ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ І ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

З огляду на особливу важливість прав і свобод людини, що містяться в міжнародних актах, та їхнє наступне закріплення в конституційному і поточному законодавстві України у формі прав і свобод людини і громадянина, представляється доцільним провести порівняльну характеристику сприйняття Україною міжнародних стандартів прав і свобод людини.

Такий аналіз вважається актуальним не тільки з пізнавальної точки зору (що є дуже важливим, з огляду на соціальну апатію наших громадян), але і з метою усвідомлення кожним громадянином України демократичності Основного Закону держави, його спрямованості на забезпечення і реалізацію прав і свобод людини і громадянина і виконання ними обов'язків у практично повній відповідності з найвищими міжнародними мірками.

Рівність прав і свобод людини і громадянина Рівність прав і свобод людини і громадянина означає насамперед рівність усіх перед законом і судом.

«Всі люди рівні перед законом і мають право без усякої дискримінації на рівний захист закону. У цьому відношенні всякого роду дискримінація повинна бути заборонена, і закон повинний гарантувати всім особам рівний і ефективний захист проти дискримінації за будь-якою ознакою, як-от: раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного або соціального походження, майнового становища, народження або іншої обставини» (стаття 26 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права). «1. Всі особи рівні перед судами і трибуналами. Кожний має право при розгляді будь-якого карного обвинувачення, пред'явленого йому, або

при визначенні його прав і обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону. Преса і публіка можуть не допускатися на весь судовий розгляд або частину його із міркувань моралі, суспільного порядку або державної безпеки в демократичному суспільстві або коли того вимагають інтереси приватного життя сторін, або - у тій мірі, у якій це, на думку суду, строго необхідно, - при особливих обставинах, коли публічність порушувала б інтереси правосуддя; проте будь-яка судова постанова по карній або цивільній справі повинна бути публічною, за винятком тих випадків, коли інтереси неповнолітніх вимагають іншого або коли справа стосується матримоніальних суперечок або опіки над дітьми» (стаття 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права).

«Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» (чч. 1, 2 статті 24 Конституції України).

«Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» (стаття 21 Конституції України).

Рівність усіх перед законом означає: що закон, його розпорядження рівною мірою обов'язкові для усіх; що суд рівною мірою доступний для всіх і повинний керуватися тільки законом, а не якимись сторонніми міркуваннями; що не приймаються до уваги не передбачені законом особливості особи, яка звертається за судовим захистом або відповідає перед судом за свої дії. Обов'язок притримуватися закону, його виконання, право використовувати закон у своїх інтересах, а також юридична відповідальність перед законом за його порушення є рівним для всіх громадян.

Рівність прав і свобод людини і громадянина означає, що вони признаються за всіма людьми рівною мірою, не припускається дискримінація в користуванні правами на яких-небудь підставах, що залежить від природних особливостей особистості і її соціального статусу. Конституція України фіксує широкий перелік таких підстав, що не носить остаточний характер.

Рівність прав і свобод признається за людиною незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового і посадового становища, місця проживання, відношення до релігії, переконань, приналежності до суспільних об'єднань, а також інших обставин. У залежності від перерахованих вище й інших особистих і соціальних ознак людини їй не можуть бути надані які-небудь привілеї або допущено обмеження в правах у порівнянні з іншими.

Рівність прав і свобод містить у собі рівноправність чоловіка і жінки. Треті статті Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права і Міжнародного пакту про громадянські і політичні права вказують на те, що держави, котрі беруть участь у даних пактах зобов'язуються забезпечити рівне для чоловіків і жінок право користуватися всіма економічними, соціальними, політичними, громадянськими і культурними правами, передбаченими в пактах.

«Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям» (ч. 3 статті 24 Конституції України).

Специфіка захисту прав жінок на рівність обумовлюється рядом чинників. Справа в тому, що коло груп населення, що мають потребу у підтримці з боку суспільства, держави і навіть міжнародного співтовариства, достатньо велике. Це, зокрема, молодь і пенсіонери, інваліди і безробітні, біженці, представники національних меншин та ін. І тут особливої уваги вимагають жінки, оскільки саме вони нарівні з чоловіками набагато частіше бувають обмежені у використанні своїх конституційних прав.

Відповідно до міжнародної Конвенції «Про ліквідацію усіх форм дискримінації у відношенні до жінок» 1979 року, учасником якої є Україна, дискримінація у відношенні до жінок означає будь-яке розрізнення, виключення або обмеження за ознакою статі, що направлене на ослаблення або зводить нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього родинного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини й основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, цивільній або будь-якій іншій галузі.

Вкрай загострюється це питання в умовах переходу до ринкової економіки, коли становище жінок ускладнюється. Зараз уже добре відомі такі визначення, як «фемінізація безробіття», «фемінізація бідності». Можна зазначити і зменшення кількості шлюбів, різке падіння народжуваності, велику дитячу і материнську смертність і т.д. Тому в ч. 3 статті 24 Конституції України перерахована достатньо велика кількість вимог, умов і пільг, що, на думку законодавця, можуть допомогти розв'язати вкрай складне становище, у якому виявилася жінка в нашому суспільстві.

Рівність прав і свобод людини і громадянина Конституція розуміє як рівність можливостей, а не як фактичну рівність, що у житті реально недосяжно. Кожна людина в силу суб'єктивних і об'єктивних причин і обставин по-різному реалізує свої можливості, розкриває свій творчий потенціал, тому що має неоднакові здібності до ініціативної, самостійної діяльності, що забезпечує відповідний рівень життя.

Зрозуміло, держава повинна використовувати правові засоби для зменшення різкої різниці в прибутках громадян. У цих цілях застосовується диференційована система податків. Найважливіше значення в цьому плані має ефективна боротьба з кримінальними джерелами прибутків, що мають широке поширення в житті суспільства на даному етапі. Проте ця боротьба ведеться дуже слабо і неефективно, що призводить до невинного збільшення розшарування населення за прибутками і матеріальним забезпеченням.

Законодавство може закріплювати особливі права для тієї або іншої категорії громадян. Держава надає переважне сприяння тим, хто з різних причин не в змозі нарівні з іншими використовувати свої права і свободи (діти, пенсіонери, інваліди, учасники війни та ін.). Надані цим верствам і категоріям громадян переваги природні і ні в якій мірі не порушують принципу рівності прав і свобод людини і громадянина.

Гарантованість прав і свобод особи Цей принцип одержує правове вираження в різноманітних формах - і як спільний початок, властивий реалізації всього обсягу прав і свобод особи, і за допомогою закріплення конкретних гарантій. Як загальна підстава правового статусу зазначений принцип закріплений у ряді статей Конституції. Стаття 3 Конституції України встановлює в якості однієї з основ конституційного ладу обов'язок держави за затвердженням і забезпеченням прав і свобод людини. У ч.2 статті 22 Конституції України також встановлено, що «Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані».

Ці загальні принципи конкретизовані через конституційну вимогу неможливості звуження змісту й обсягу існуючих прав і свобод. Конституція категорично забороняє внесення в неї змін, що порушують права і свободи громадян (стаття 157 Конституції України). У випадку представлення у Верховну Раду законопроекту про внесення в Конституцію змін, що стосуються прав і свобод людини і громадянина, на Конституційний Суд України покладений обов'язок з надання висновку стосовно конституційності такого законопроекту. При відсутності позитивного висновку Конституційного Суду законопроект відхиляється. Крім цих загальних норм про гарантії, закріплення фактично кожного конкретного права і свободи людини і громадянина супроводжується вказівкою на умови і засоби гарантій його реалізації.

Суб'єктом, на котрого насамперед покладаються гарантії здійснення прав і свобод, є держава. Ці гарантії здійснюються через усю систему державних органів. Частина 2 статті 102 Конституції України закріплює, що «Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина». Верховна Рада України здійснює захист прав і свобод, закріплення їхніх гарантій за допомогою законодавчої діяльності. Відповідно до ч. 3 статті 55 Конституції України «Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». Кожен громадянин України або інша особа, яка знаходиться на законних підставах в Україні, має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який здійснює парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина (див. статтю 101 Конституції України).

Відповідну діяльність у забезпеченні гарантій прав і свобод здійснює Кабінет Міністрів України й інші державні органи. Проте передбачена Конституцією державна система, що покликана забезпечити гарантії прав людини, не завжди спрацьовує. Причиною тому є: відсутність необхідних механізмів і умов для реалізації багатьох конституційно закріплених прав і

свобод громадян; відсутність у ряді випадків необхідної законодавчої бази; бюрократизм державного апарату, що досяг величезних розмірів; непрофесіоналізм багатьох його працівників та ін.

Завдання зі створення умов реалізації прав і свобод виконують не тільки державні структури. У систему такого роду суб'єктів входять і органи місцевого самоврядування. Свою роль грають суспільні об'єднання і, насамперед, профспілки, творчі спілки, жіночі, молодіжні, ветеранські організації. Конституція України розширила рамки участі і самої людини в захисті своїх прав і свобод. Статтею 62 Конституції України гарантується принцип презумпції невинності. Підозрюваний, обвинувачуваний або підсудний не зобов'язаний доводити свою невинність, усі сумніви в справі тлумачаться на його користь. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом. Підозрюваний, обвинувачуваний або підсудний вважаються невинними, поки їхня провина не буде доведена в судовому порядку і встановлена судовим вироком, що вступив у силу. Ніхто не може бути засуджений інакше ніж за вироком суду. У випадку скасування судового рішення як неправосудного, держава відшкодовує матеріальний або моральний збиток тим, кому він заподіяний.

Право громадян на юридичний захист від незаконних дій посадових осіб і державних органів «3. Кожна держава, що бере участь у дійсному Пакті зобов'язується:

а) забезпечити будь-якій особі, права і свободи якої, визнані в дійсному Пакті, порушені, ефективний засіб правового захисту, навіть якщо це порушення було зроблено особами, що діяли в офіційній якості;

б) забезпечити, щоб право на правовий захист будь-якої особи, яка потребує такого захисту, установлювалося компетентними судовою, адміністративною або законодавчою владою або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави, і розвивати можливості судового захисту;

с) забезпечити застосування компетентною владою засобів правового захисту, коли вони надаються» (п. 3 статті 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права).

«Права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» (чч. 1,2 статті 55 Конституції України). «Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» (чч. 4, 5 статті 55 Конституції України).

Серед засобів захисту суб'єктивних прав і свобод людини і громадянина дуже важлива роль належить суду. Конституцією передбачено, що права і

свободи людини і громадянина захищаються судом. У залежності від характеру порушень захист може здійснюватися в порядку конституційного, цивільного, кримінального або адміністративного судочинства.

Вперше в Конституції України передбачене і гарантується право на оскарження в суді рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування і посадових осіб. Цим самим створений реальний механізм відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, здійснення нею обов'язків по визнанню, забезпеченню, реалізації й охороні прав і свобод людини.

З моменту вступу України в Раду Європи громадянам України стало доступно, після повного використання національних засобів захисту своїх суб'єктивних прав і свобод, використання міжнародного механізму, що уже довгий час застосовується в країнах - членах Ради Європи. Це можливість звертання в Європейський суд з прав людини.

Проте право кожного на захист своїх прав і свобод не обмежується тільки європейськими регіональними спостережними, правозахисними інститутами. Існують різні форми захисту і на глобальному міжнародному рівні. Крім судового захисту на національному та міжнародному рівнях, особа має можливість захищати свої права і свободи від порушень і протиправних зазіхань також іншими, не забороненими законами засобами, зокрема звертанням до громадськості, використовуючи засоби масової інформації.

У положеннях Конституції України виявляється тенденція підвищення ролі самої людини в забезпеченні максимально повного використання своїх прав, збільшення її самостійності в їх реалізації і захисті. Це є наслідком затвердження нових початків взаємовідносин людини і держави, відмови від оцінювання держави як патрона, що направляє діяльність пасивної особистості. Нові орієнтири в цій сфері спрямовані на розвиток творчого потенціалу кожної людини, подолання соціального утримання, що є важливою умовою історичного прогресу.

Гарантії прав і свобод людини і громадянина, звичайно, не обмежуються їхнім конституційним закріпленням. Реальне втілення прав і свобод потребує багатьох умов, у тому числі таких, що знаходяться за рамками права.

Прийнято розрізняти соціально-економічні, політичні, юридичні гарантії прав і свобод.

Соціально-економічні гарантії передбачають відповідне середовище і матеріальну основу, що забезпечують вільне використання прав і свобод. У числі цих умов - соціальна стабільність, економіка, що ефективно розвивається, наявність відповідних виробничих потужностей, широкої соціальної інфраструктури - системи різних установ, що дають можливість обслуговувати усі види соціальних потреб суспільства.

Під політичними гарантіями розуміються: відповідним чином орієнтована політика держави, її спрямованість на створення умов, що забезпечують гідне життя і вільний розвиток людини; стійкість політичних структур, їхня здатність до досягнення громадянської згоди, виключення чинників дестабілізації в суспільстві; належний рівень політичної культури громадян.

Юридичні гарантії охоплюють усі правові засоби, що забезпечують здійснення й охорону прав і свобод людини і громадянина. До них належать насамперед конституційне закріплення як загального принципу гарантій прав і свобод людини і громадянина, так і конкретних гарантій кожного права і свободи. В усіх галузях діючого права ці гарантії одержують детальне обґрунтування. В охороні правових розпоряджень важливу роль відіграють правоохоронні органи і, насамперед, суд.

Таким чином, механізм реалізації прав і свобод людини і громадянина покликаний охопити всі сфери діяльності із закріплення і забезпечення використання прав і свобод і усі її напрямки, що включають:

- юридичне закріплення гарантій прав і свобод;
- широку систему охорони і захисту державою прав і свобод, як у забезпеченні їхнього реального використання, так і в боротьбі з різноманітним роду їхніми порушеннями;
- розвиток суспільно-політичної активності громадян;
- розвиток свідомого ставлення до використання прав і свобод;
- державний і суспільний контроль, спрямований на охорону прав і свобод;
- підвищення рівня знань кожним своїх прав, свобод і обов'язків;
- розвиток громадських організацій, покликаних охороняти і захищати права і свободи людини і громадянина.

Принцип презумпції невід'ємності прав і свобод людини і громадянина, неприпустимості їх обмеження Цей принцип виходить з визнання прав і свобод невідчужуваними і приналежними людині від народження. Конституція України закріплює, що «конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» (ч. 1 статті 64).

Даною статтею підтверджується невідчужуваність і непорушність закріплених Конституцією прав і свобод людини і громадянина, а також неприпустимість їх звуження. Проте, з огляду на можливі об'єктивні обставини, що можуть виникнути в державі і суспільстві, Конституція України все ж припускає можливість обмеження прав і свобод людини і громадянина. Конституція встановлює жорсткі вимоги стосовно їх обмеження: вони можуть уводитися тільки в умовах надзвичайного або воєнного стану і тільки тимчасово, на визначений законом термін.

Неприпустимість обмеження прав і свобод цілком закономірно не означає абсолютизації цього принципу, їхнє використання повинно ґрунтуватися на дотриманні загальноновизнаних і природних правил людського співіснування.

У статті 23 Конституції України передбачається, що здійснення прав і свобод людини і громадянина не повинно порушувати права і свободи інших осіб. З цього випливає необхідність правомірного використання своїх прав кожною людиною, без порушення приписів закону, виходу за рамки, насамперед, конституційного поля.

Принцип максимального зрівнювання прав і обов'язків іноземців і осіб без громадянства з правами громадян України «Іноземці та особи без громадянства,

що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, - за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом» (стаття 26 Конституції України).

Під іноземцями слід розуміти осіб, які мають громадянство іноземних держав, а під особами без громадянства (апатридами, аполідами) - тих, які взагалі не мають громадянства якоїсь держави. Права іноземців і осіб без громадянства на території України відповідають загальновизнаним нормам міжнародного права. «Гранично можливо наближення правового статусу і режиму проживання осіб без громадянства й іноземних громадян до національного режиму і правового становища громадян. Це, звичайно, не означає усунення «усіченого» складу політичних прав «негромадян», що не можуть бути в політичній сфері рівноправними з громадянами, - пише М.П. Орзіх, - але передбачає практично рівний обсяг всіх інших прав і свобод».

Більш детально основні права, свободи й обов'язки іноземних громадян і осіб без громадянства, які мешкають або знаходяться тимчасово в Україні, закріплені в Законі України від 4 лютого 1994 року «Про правовий статус іноземців».

Пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права і міжнародних договорів, ратифікованих Україною «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України» (стаття 9 Конституції України).

Ці положення мають велике зовнішньополітичне і правове значення особливо в умовах активного входження України у світове співтовариство. По-перше, вони свідчать про вірність України своїм міжнародно-правовим зобов'язанням, що по своїй правовій силі дорівнюються до національного законодавства і є обов'язковими до виконання на її території, а також про повагу норм міжнародного права. По-друге, вони до деякої міри дають відповіді на питання практичного використання положень міжнародних договорів в Україні і розкривають їхнє співвідношення з чинним законодавством України.

Право на свободу, особисту недоторканність, свободу від свавільного втручання в особисте життя людини, недоторканність житла і таємницю кореспонденції

«1. Ніхто не може піддаватися свавільному або незаконному втручанням в його особисте і сімейне життя, свавільним або незаконним зазіханням на недоторканність його житла або таємницю його кореспонденції або незаконним зазіханням на його честь і репутацію.

2. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких зазіхань» (стаття 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права).

«1. Кожна людина має право на свободу й особисту недоторканність. Ніхто не може бути підданий свавільному арешту або утриманню під вартою. Ніхто не повинен бути позбавлений свободи інакше ніж на таких підставах і відповідно до такої процедури, що встановлені законом.

2. Кожному заарештованому повідомляються при арешті причини його арешту й у терміновому порядку повідомляється будь-яке запропоноване йому обвинувачення» (п. 1 і 2 статті 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права).

«Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

У разі нагальної необхідності запобігти злочину чи його перепинити, уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою.

Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника, Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання.

Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого» (стаття 29 Конституції України). «Кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку» (стаття 30 Конституції України).

«Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочину-ві чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо» (стаття 31 Конституції України).

«Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених

законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації» (стаття 32 Конституції України).

Недоторканість особи як особиста свобода полягає в тому, що ніхто не вправі насильно обмежити свободу людини розпоряджатися в рамках закону своїми діями і вчинками, користуватися свободою пересування. Ніхто не може бути підданий арешту, ув'язненню й утриманню під вартою інакше як на підставі судового рішення. Підстави для арешту регламентовані кримінально-процесуальним і іншим законодавством, що передбачає розгорнуту систему гарантій від безпідставного арешту.

Право громадян на об'єднання в громадські організації (право асоціацій)

«1. Кожна людина має право на свободу асоціацій з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати в такі для захисту своїх інтересів.

2. Користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, що передбачаються законом і котрі необхідні в демократичному суспільстві в інтересах державної або суспільної безпеки, суспільного по-ряду, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших осіб. Дана стаття не перешкоджає введенню законних обмежень користування цим правом для осіб, які входять до складу збройних сил і поліції.

3. Ніщо в даній статті не надає право державам, котрі приймають участь у Конвенції Міжнародної організації праці 1948 року щодо свободи асоціацій і захисту права на організацію, приймати законодавчі акти на шкоду гарантіям, що передбачаються в зазначеній Конвенції, або застосовувати закон таким чином, щоб наносився збиток цим гарантіям» (стаття 22 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права).

«1. Держави, що беруть участь у даному Пакті, зобов'язуються забезпечити:

а) право кожної людини створювати для здійснення і захисту своїх економічних і соціальних інтересів професійні спілки і вступати в такі за своїм вибором при єдиній умові дотримання правил відповідної організації. Користування зазначеним правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, що передбачаються законом і котрі необхідні в демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки або суспільного порядку або для захисту прав і свобод інших;

б) право професійних спілок утворювати національні федерації або конфедерації і право цих останніх засновувати міжнародні професійні організації або приєднуватися до таких;

с) право професійних спілок функціонувати безперешкодно, без яких-небудь обмежень, крім тих, що передбачаються законом і котрі необхідні в демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки або суспільного порядку або для захисту прав і свобод інших;

д) право на страйки за умови його здійснення відповідно до законів кожної країни.

2. Дана стаття не перешкоджає введенню законних обмежень користування цими правами для осіб, які входять до складу збройних сил, поліції або адміністрації держави.

3. Ніщо в даній статті не дає права державам, що беруть участь у Конвенції Міжнародної організації праці 1948 року щодо свободи асоціацій і захисту права на організацію, приймати законодавчі акти на шкоду гарантіям, що передбачаються в зазначеній Конвенції, або застосовувати закон таким чином, щоб наносився збиток цим гарантіям» (стаття 8 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права).

«Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах. Членами політичних партій можуть бути лише громадяни України. Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно цією Конституцією і законами України.

Громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів.

Професійні спілки є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності. Професійні спілки утворюються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів. Усі професійні спілки мають рівні права.

Обмеження щодо членства у професійних спілках встановлюються виключно цією Конституцією і законами України.

Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій. Усі об'єднання громадян рівні перед законом» (стаття 36 Конституції України).

«Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.

Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей.

Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку. Заборона страйку можлива лише на підставі закону» (стаття 44 Конституції України).

Таким чином, право громадян на об'єднання передбачає:

- а) можливість створювати різні організації, щосприяють розвитку політичної активності громадян;
- б) добровільно і на рівних з іншими громадянами умовах вступати і бути членами вже існуючих організацій;
- в) безперешкодно виконувати завдання організацій, користуватися їхнім захистом;
- г) через громадські організації, партії і рухи, згідно з їхніми статутними задачами, брати участь у керуванні державними і суспільними справами, у вирішенні політичних, господарських і соціально-культурних питань.

Право на страйк належить тільки тим, хто працює, і може бути використано ними для захисту своїх економічних і соціальних інтересів, що порушуються роботодавцем, у тому числі і державою.

Право на мирні збори «Признається право на мирні збори. Користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, що накладаються відповідно до закону і котрі необхідні в демократичному суспільстві в інтересах державної або суспільної безпеки, суспільного порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших осіб» (стаття 21 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права).

Це ж право закріплене в статті 11 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини.

«Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку - з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» (стаття 39 Конституції України).

Норми статті 39 Конституції України дещо відрізняються від міжнародних норм і стандартів: в останніх мова йде про «кожну людину», а в Конституції - тільки про громадян України. Таким чином, установлюються певні обмеження для іноземців і осіб без громадянства при реалізації цього права.

Право на звернення «Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк» (ст. 40 Конституції України). Суть цього конституційного права полягає в гарантованості державою можливості кожного безпосередньо звертатися, направляти індивідуальні та колективні письмові звернення в державні органи, органи місцевого самоврядування й іншим посадовим особам, під якими варто розуміти також пропозиції про поліпшення їхньої діяльності або критику прорахунків у їхній роботі, що є важливим засобом виявлення і виправлення порушень закону, допомоги в їхньому усуненні і попередженні. Порядок розгляду звернень, пропозицій, заяв

і скарг регламентується Законом України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року.

Право на працю

«1. Держави, котрі беруть участь у даному Пакті, визнають право на працю, що включає право кожної людини на одержання можливості заробляти собі на життя працею, яку він вільно вибирає або на яку він вільно погоджується, і будуть вживати належних заходів до забезпечення цього права.

2. Міри, що повинні бути прийняті державами, котрі беруть участь у даному Пакті з метою повного здійснення цього права, включають програму професійно-технічного навчання і підготовки, шляхи і методи досягнення неухильного економічного, соціального і культурного розвитку і повної виробничої зайнятості в умовах, що гарантують основні політичні й економічні свободи людини» (стаття 6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права). «Держави, що беруть участь у даному Пакті, визнають право кожного на справедливі та сприятливі умови праці, включаючи, зокрема:

а) винагороду, що забезпечує як мінімум усім працюючим:

- справедливу зарплату і рівну винагороду за працю рівної цінності без будь-якої різниці, причому, зокрема, жінкам повинні гарантуватися умови праці не гірше тих, якими користуються чоловіки, із рівною платою за рівну працю;

- задовільне існування для них самих і їхніх сімей, відповідно до постанов даного Пакту;

б) умови роботи, що відповідають вимогам безпеки і гігієни;

с) однакову для усіх можливість просування в роботі на відповідні більш високі щаблі винятково на підставі виробничого стажу і кваліфікації» (стаття 7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права).

«3. а) Ніхто не повинний примушуватися до примусової або обов'язкової праці;

б) у тих країнах, де у виді покарання за злочин може призначатися позбавлення волі, сполучене з каторжними роботами, пункт 3 (а) не вважається перешкодою для виконання каторжних робіт за вироком компетентного суду, що призначив таке покарання;

с) терміном «примусова або обов'язкова праця» у даному пункті не охоплюються:

I) будь-яка робота або служба, що не згадується в підпункті «Б», котру, зазвичай, повинна виконувати особа, яка знаходиться в ув'язненні на підставі законного розпорядження суду, або особа, умовно звільнена від такого ув'язнення;

II) будь-яка служба військового характеру, а в тих країнах, у яких признається відмова від військової служби за політичними або релігійно-етнічними мотивами, будь-яка служба, передбачена законом для осіб, які відмовляються від військової служби за такими мотивами;

III) будь-яка служба, обов'язкова у випадках надзвичайного стану або лиха, що загрожують життю чи добробуту населення;

IV) будь-яка робота або служба, що входить у звичайні громадянські обов'язки» (п. 3 статті 8 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права).

«Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан.

Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.

Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється.

Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення. Право на своєчасне одержання за працю захищається законом» (стаття 43 Конституції України).